

K Ü L Ü G Y I K Ö N Y V T Á R

SZERKESZTIK: EÖTTEVÉNYI OLIVÉR ÉS DRUCKER
GYÖRGY

II

DR. EÖTTEVÉNYI OLIVÉR

FERENC FERDINÁND

ÉS AZ O R O S Z O R I E N T Á C I Ó

BUDAPEST
A MAGYAR KÜLÜGYI TÁRSASÁG KIADÁSA

1

9

4

0

Felelős kiadó: Dr. Eöttevényi Olivér.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

Napjainkban a külpolitikai fejlemények homlokterébe került az a kérdés, hogy mi a háttere és tendenciája annak, hogy Oroszország az európai eseményekbe ismét bekapcsolódott? A bolsevizmus uralomra jutása óta ugyanis Oroszország változó magatartást tanúsított arra nézve, hogy folytatni kívánja-e a régi cári külpolitikát, vagyis aktív, sőt bizonyos fokig irányító súllyal óhajt-e részt venni Európa politikai helyzetének a kialakításában, vagy pedig inkább ázsiai politikát folytat s ott keresi hatalmi és világnézeti terjeszkedésének az érvényesülési területét? Az a tény, hogy a bolsevik Oroszország a maga hatalmi érvényesülése szempontjából sokáig ingadozott, arra enged következtetni, hogy a Kreml urai esztendőken keresztül mérlegelték az egyik, vagy a másik irányzat esélyeit. Egy időben úgy látszott, mintha lassanként kikapcsolódnának az európai eseményekből s minden erejüket a kelet felé irányuló hegemoniájuk megszilárdítására kívánnák felhasználni, vagy legalább is előkészíteni, viszont a spanyol polgárháborúban vállalt, bár eléggé még nem tisztázott szerepük az európai érvényesülés előtérbe lépését mutatta. A legutóbbi idők eseményei aztán, jelesen a német-orosz katonai együttműködés a Lengyelország elleni hadjáratban és ennek a befejezése után az ország egy részének egészen a Kárpátokig történt birtokba vétele azt mutatja, hogy az orosz külpolitika döntött már arról, hogy vajjon európai viszonylatban kíván-e magának a súlya szerint tőle el nem vitatható befolyást biztosítani? Ez a döntés igenlő értelemben történt s ez az európai helyzet jövődjének kialakulására rendkívül nagyjelentőségű lépés pedig felveti azt a kérdést is, hogy vajjon Oroszország a múltban is foly-

tatott-e már hasonló külpolitikát, tehát európai viszonylatban nóvum-e az, hogy Oroszország jelentős befolyást vindikál magának a helyzet kialakításában, vagy pedig a sztálini Oroszország csupán folytatja, illetve megismétli e a Miklós és Sándor cárok külpolitikáját?

Történelmi tény, hogy Oroszország Nagy Péter cár és Katalin cárnő korától kezdve időközönként Európa külpolitikai irányítására igyekezett magának befolyást biztosítani. E téren önálló és nem egyszer a többi európai hatalmakkal szembehelyezkedő akciói mellett figyelmet érdemelnek azok a ténykedései is, amidőn valamelyik nagyhatalommal való kooperációja útján játszott szerepet. Hogy a mi hazánknak a múltjából merítsünk erre példát, hivatkozunk arra, hogy 1848—49-iki szabadságharcunk leverésénél Miklós cár közbelépése döntő mozzanat volt, de természetesen, hogy ennek a fejében ő Ferenc Józseftől ellenszolgáltatást várt, azonban mikor ennek az ideje az 1850-es évek folyamán, különösen a krími háború idején bekövetkezett volna, akkor Ausztria Oroszország expanzív törekvéseivel szemben ellentétes álláspontot foglalt el s ennek következtében elhidegülés állott be a két nagyhatalom között, mely viszony az 1870-es évek elején ismét barátságosra fordult. Az úgynevezett három császár-szövetségnek (Ausztria-Magyarország, Német- és Oroszország) azonban nem lehetett hosszú élettartama, mert hiszen az 1878-iki berlini kongresszus Oroszországnak Törökország ellen nagy áldozatok árán folytatott háborúja eredményeit jelentősen csökkentette.

Ettől kezdve Oroszország Ausztria-Magyarországgal szemben a fokozódó eltávolodás politikáját követte, aminek a magyarázatául szolgál a két nagyhatalomnak a köznelkeleti, illetve balkáni politikájában fennállott ellentétes érdeke. Nekünk ugyanis úgyszólván életérdeünk volt az, hogy ha már gyarmataink nincsenek, akkor expanziónkat a velünk szomszédos Balkán felé érvényesíthessük és különösen ez magyarázta meg Bosznia-Hercegovina

okkupációját, majd annexióját is, viszont Oroszország féltékenyen nézte ezt a szerepünket és azt Konstantinápoly birtokáért folytatott szívós munkája akadályául tekintette. Hozzájárult ehhez, hogy tőlünk való eltávolodását mindjobban kihasználta Anglia és Franciaország, melyek bekerítési politikájuk egyik döntő tényezőjévé tették a cári birodalmat. A helyzet tehát abban a korban, amelyet most megvilágítás tárgyává óhajtunk tenni — tehát Ferenc Ferdinándnak az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikájával történt beható foglalkozása óta — az volt, hogy az osztrák-magyar hivatalos külpolitika az orosz orientációt elejtette s a múlt század 80-as éveinek elején létrejött osztrák-magyar-német-olasz hármasszövetség alapján állott, viszont a hatalom élén álló tényezőink, így elsősorban maga Ferenc József s még inkább a trónörökös, Ferenc Ferdinánd, különösen dinasztikus okokból szívesen tettek volna ebben az időben is olyan barátságos lépést Oroszország felé, amelynek messzebbható következményei lettek volna. Ferenc Ferdinánd főherceg-trónörökösnek természetesen nem lehetett döntő szava abban az időben, amidőn a kettős monarchia trónján még Ferenc József ült, de mivel az uralkodó akkor már igen előrehaladott korú volt, mikor a trónörökös politikai s elsősorban külpolitikai kérdésekkel behatóan kezdett foglalkozni, joggal feltételezhetjük, hogy ő trónrajutása esetén azt a külpolitikai irányzatot valósította volna meg, amelyet — bár aktív hatalom nélkül — már trónörökös korában a magáénak vallott. Ennek a Ferenc Ferdinánd-féle külpolitikai elgondolásnak speciális orosz vonatkozásaira igyekszünk most rámutatni azoknak a tanulmányoknak az alapján, amelyeket a Sarajevóban 1914. június 28-án meggyilkolt Ferenc Ferdinánd élet- és jellemrajzának a megírása közben erre vonatkozóan folytattunk.

Ha megfigyeljük azokat a megjegyzéseket és nyilatkozatokat, amelyeket az évek folyamán Ferenc Ferdinánd külpolitikai kérdésekben tett, akkor határozott tényként

kell leszögeznünk azt, hogy ő az *úgynevezett* régi három császár-szövetség gondolatának, tehát az osztrák-magyar-német-orosz orientációnak nemcsak a barátja volt, hanem annak a megvalósítását uralkodásra jutása idejére programjába is vette. Az osztrák-magyar-német-olasz kooperáció az ő meggyőződése szerint a konzervatív vilárend biztos alapja lett volna és híven az ő politikai és világnézeti felfogásához, a trónörökös nemcsak a három uralkodó együttműködéséből, hanem egyúttal a három hatalmas birodalom lakosságának vallási tekintetben nagyrészt azonos összetételéből is messzeható következtetéseket vont le. Az volt a nézete, hogy Ausztria-Magyarország túlnyomórészt katolikus, a Német birodalom legnagyobb részében protestáns és Oroszország kifejezetten görögkeleti állam, tehát ez a három vallás az illető államtesteknek megadja mintegy a világnézeti fundamentumát is, amelyet csak megerősít az a három dinasztia, amely fölöttük uralkodik. Nos, ahhoz szó fér, hogy ez az elgondolás minden tekintetben a helyzet helyes felismeréséből származott-e, de hiszen most nem az a célunk, hogy a főherceg koncepcióinak a helyességét tegyük bírálat tárgyává, hanem az, hogy tényeket állapítsunk meg, vagyis határozottan elénk vetítsük azt a külpolitikai elgondolást, amelyhez ő ragaszkodott. A trónörökösnek a koncepcióját jelentősen alátámasztotta az a geopolitikai adottság is, hogy a három birodalom egymással közvetlenül szomszédos volt és így külpolitikai, valamint stratégiai szempontból egységes blokkot alkotott.

Ferenc Ferdinánd három császár felfogásának a német viszonylatban nem volt akadálya, bár tény, hogy a trónörökös II. Vilmos német császárral eleinte nem volt valami jó viszonyban, aminek az okát jelentős részben a császár kissé gunyoros modora és a főherceggel szemben egyszer használt, kissé meggondolatlan megjegyzése adta. Azt beszélte ugyanis a fáma, hogy egy találkozásuk után a császár bizalmas környezetének azt mondta, hogy nem

is hitte volna, hogy Ferenc Ferdinánd milyen okos ember. Ebből a megjegyzésből nyilvánvaló, hogy a császár addig ellenkező véleménnyel volt róla s megérthetjük azt is, hogy a főherceg, aki rendkívül érzékeny természetű volt s a maga értékét mindenkor nagyra tartotta, emiatt a megjegyzés miatt elhidegült a császártól és évek teltek bele, amíg a viszony közöttük megjavult. De Vilmos császár sokkal ügyesebb taktikus volt, semhogy a kibékítésnek a kellő módját meg ne találta volna. Egyszer hivatalos látogatásra Bécsbe jött és az öreg Ferenc József az egész főhercegi karral együtt a laxenburgi vasúti állomáson várta, hogy onnan aztán a schönbrunni császári kastélyba vigye a vendégét. Vilmos császár hadsegédének az elbeszéléséből tudjuk, hogy az már útközben igyekezett megértetni császári urával a kellő alkalmat, amely a Ferenc Ferdinánddal való feszültség eloszlatását lehetővé teszi. A főhercegnek ugyanis, amint tudjuk, volt egy érzékeny pontja, a felesége. Aki annak a kegyeit megnyerte, annak nyert ügye volt önála is, de aki Hohenberg hercegnővel nem mint a férje egyenrangú hitvesével bánt, az el volt nála veszve. Nos, ezt a mozzanatot használta ki ügyesen Vilmos császár s amikor a vonatból kiszállva, a laxenburgi állomáson üdvözölte Ferenc Józsefet, azonnal Ferenc Ferdinándhoz lépett és tőle mosolyogva, tréfás hangon azt kérdezte: „Mikor tehetem a „KratzfuB“-omat mélyen tisztelt feleségednél?” (*Wann kann ich denn meinen KratzfuB bei deiner hochverehrten Frau Gemahlin machen?*) (A „KratzfuB“ a mély udvari bók kissé gúnyos megjelölése, mikor valaki annyira meghajol valaki előtt, hogy a lába a földet súrolva mozog hátrafelé.) Az a tény, hogy a hatalmas Német birodalom ura úgyszólván az összes főhercegek jelenlétében ilyen, bár tréfás mezbe öltöztetett, de mégis csak hódoló megjegyzést tett a hercegnőre, Ferenc Ferdinándot egészen áthangolta s különösen, mikor az ígért látogatás valóban le is zajlott, sőt igen kedves, közvetlen hangulatban folyt le, ettől kezdve a kettejük vi-

szonya nemcsak hivatalos, de magántéren is mindjobban elmélyült. Hiszen tudjuk, hogy még a főhercegi pár tragikus halála előtt két héttel is Konopistban tartózkodott náluk Vilmos császár és ott bizonyára érdekes eszmecsere folyt le közöttük a két hatalom külpolitikájának a jövőendő alakulására nézve is.

Egyébként arról, hogy tulajdonképen mikor és mi miatt változott át a Vilmos császár és Ferenc Ferdinánd közötti hideg viszony barátságosra, Stürgkh József gróf gyalogsági tábornok, az 1916-ban meggyilkolt Stürgkh Károly gróf osztrák miniszterelnök fivére, aki annak idején sokáig volt berlini nagykövetségünkhöz mint katonai attasé beosztva s benyomásairól figyelemreméltó visszaemlékezéseket közölt, némileg másként írja le ezt az ügyet. Megjegyzendő, hogy a tábornokot személyesen ismerte és kedvelte Ferenc Ferdinánd, úgyhogy mikor az berlini katonai attaséi állásától megvált és csapatszolgálatra bevonulva, Triesztbe lett vezényelve, mint zászlóaljparancsnok, a trónörökös megkérte őt arra, hogy tekintettel Triesztnek nemzetiségi szempontból különleges helyzetére, amennyiben az olasz irredentizmus ott is érezte a hatását, időnként küldjön neki jelentést az ottani politikai és nemzetiségi viszonyokról. (Ez is érdekes, hogy a trónörökös egy aktív katonatiszttól kért politikai helyzetjelentéseket. Úgy látszik, ezeket megbízhatóbbaknak tartotta, mint a politikai hatóságokat.) Stürgkh tábornok a főherceg szellemi képességeit és akaraterejét egyébként nagyra értékeli, de nem tagadja, hogy az a magyaroknak a monarchiában — szerinte — élvezett preponderanciáját meg akarta törni. A főherceg csak néhány magyar néppárti mágnással tartott fenn kapcsolatot és a magyarsággal szemben érzett csekély szimpátiájából nem csinált titkot, mondja Stürgkh.

Nos, a tábornok elbeszéli azt is, hogy Vilmos császárt és a poroszokat valóban nem kedvelte Ferenc Ferdinánd, de ezt tudta róla Vilmos is és egyszer azt mondta Szögyény-Marich gróf berlini osztrák-magyar nagykövetnek: „Ferenc

Ferdinánd ki nem állhat engem!“ (*Erzherzog Franz Ferdinánd, der mich nicht mag!*). Azonban a főherceg házasságkötése előtt meglátogatta Potsdamban a nővérét, a württembergi herceg nejét, akit nagyon szeretett s ez alkalommal férközött a császár legelőször az előle folyton kitérni akaró főherceg közelébe, aminek az eredménye lett, hogy Ferenc Ferdinánd aztán nemsokára berlini hivatalos látogatásra kapott megbízást és Vilmos akkor alapozta meg a kettejük jó viszonyt.

Akár az egyik, akár a másik verzió fedi a tényeket, az 1900-as évek elejétől kezdve már szívélyes viszony állott fenn kettejük közt.

Mindezekből megállapítható, hogy nemeit viszonylatban a három császár-axiómának a kiteljesülése nem ütközött akadályokba, mert ismerve a trónörökös autokratikus felfogását, nem lehet kétségünk az iránt, hogy birodalmak szövetségre lépésénél ő a legelső s alighanem egyedüli előfeltételnek azok uralkodóinak a megegyezését tekintette s ha ez megvolt, egyéb feltételt — aminő volt az illető nemzetek közvéleménye is — másodrangúnak ítelt.

Német viszonylatban tehát — ismételjük — semmi akadálya sem volt a főherceg külpolitikai terveinek, annál kevésbbé, mert hiszen amikor ő országos ügyekkel kezdett foglalkozni, tehát trónörökössé válása, vagyis 1896. óta, a Monarchia már szoros szövetségben állott Németországgal. Ellenben azok alatt az évek alatt, amidőn Ferenc Ferdinánd a befolyását és a szavát mind jobban igyekezett érvényesíteni, Oroszországot illetően — az ő elgondolására nézve — kilátástalan volt a helyzet. Az egykor fennállott három császár-szövetségnek akkor már az emléke is szinte elmosódott és Oroszország helyét a szövetségben Olaszország foglalta el, míg a cár birodalma mindjobban közeledett Nagybrittánia és Franciaország felé s az sem ismeretlen előttünk, hogy Edwárd királynak e téren kifejtett, eredményes akcióján kívül, közvetlenül a világháború kitörése előtt, illetve a kritikus napokban Poincaré, az

akkori francia köztársasági elnök, szentpétervári látogatása mily mértékben járult hozzá ahhoz, hogy e két nagyhatalom, a hátában Angliával, két tűz közé fogja a központi hatalmakat. Érdekes tehát olyan eseményekről értesülni, amelyek Ferenc Ferdinándnak, sőt — amint látni fogjuk — magának Ferenc Józsefnek is az orosz szövetség visszaállítására vonatkozó nemcsak elgondolásait, hanem határozott szándékát is tárják elénk. És ennél a kérdésnél, amely bepillantást enged nekünk abba, hogy talán sok minden másképen történt volna, ha az alább vázolandó óhajok és kívánságok valóra válnak, értékes adatokat nyújt nekünk II. Miklós cár hadseregének egy előkelő tisztje.

Bünting tábornok származására nézve tulajdonképpen — bár orosz alattvaló — de balti német, abban az időben, melyről most szólni óhajtunk, vagyis 1907-ben egy orosz lovasezred parancsnoka volt, minden bizalmat megérdemlő, szavahihető férfiú, aki mint öreg katona és mint korrekt gondolkozású ember, sok évvel az összeomlás után értékes adatokat tárt fel ebből a szempontból a nyilvánosság előtt, egy komoly bécsi napilap hasábjain. Bünting, mint ifjú ember, az úgynevezett cári nemesi apródok sorába tartozott és mikor katonasorba jutott, akkor másodhadnagyként egy olyan gárda-lovasezredbe került, melynek ezredtulajdonosa III. Sándor cár volt. Az akkori trónörökös, a későbbi II. Miklós cár, aki az 1918-iki orosz forradalom alatt mártírhalált halt, az ezrednek másodtulajdonosa volt és császári atyja megbízásából gyakran jelent meg annak az ezrednek a tiszti ünnepélyein. Így aztán a jövődő cár s a fiatal alhadnagy között személyes ismeretség fejlődött, amely magától értetődően mindig megtartotta a kellő distance-ot, de módot nyújtott Büntingnek arra, hogy a Néva-parti császárvárosban rendezett udvari ünnepélyek és bálók alkalmával gyakran megjelenjék a cári udvar környezetében, amikor aztán a trónörökös őt mindig meg is szólította és elbeszélgetett vele. Ebben az időben a cárnak úgynevezett udvari minisztere és főhad-

segéde Fredericks volt, aki viszont e szolgálati beosztását megelőzően ugyanannak a lovasezrednek az élén állott, amelybe Bünting tartozott. Érthető tehát, hogy Fredericks is személyesen ismerte Büntinget s így az utóbbinak Fredericks útján is módja nyílt a későbbi Miklós cárhoz bizonyos relációkat szerezni. Ez a Fredericks különben nemcsak minisztere volt Sándor cárnak, hanem azzal kora ifjúsága óta oly bizalmas viszonyban is állt, hogy tegeztek egymást és a cár feltétlenül meg volt győződve az ő őszinte, önfeláldozó odaadásáról, amire Fredericks minden tekintetben méltónak is mutatkozott és amikor a sors azt a végzetes, nagy megpróbáltatást hozta a fejük fölé, akkor ő II. Miklós cárral meg is osztotta annak minden szenvedését.

Bünting az orosz-japán háború kitörésekor, 1905-ben, mint lovaskapitány önként jelentkezett harctéri szolgálatra, ott kitűnően viselte magát és annak a nagy kitüntetésnek lett a részese, hogy a Szent György karddal ékesítve térhetett vissza ezredbeli szolgálatába. Közben ezredessé lett és 1907-ben egy dragonyos-ezred parancsnokává nevezték ki, amely ezrednek a tulajdonosa Ferenc Ferdinánd volt. Köztudomású, hogy fejedelmi intézkedésekkel idegen országok monarcháit egy-egy előkelő ezred úgynevezett tulajdonosaivá szokták kinevezni és amint Ferenc József is számos külföldi ezrednek lett így a tulajdonképpen tiszteletbeli tulajdonosa, épúgy nálunk is, sok külföldi fejedelemtől, mint ezredtulajdonosról neveztek el lovas- és gyalogezredeket is. Nos, ennek az orosz lovasezrednek a tulajdonosává Ferenc Ferdinánd lett és ilyenkor udvariassági kötelességnek tekintették azt, hogy ezt külön megbízott útján, a cár megbízásából tudassák az új ezredfővel. Miklós cár tehát — akkor már ő volt a trónon — azt mondta Büntingnek, mint az ezred parancsnokának, hogy nagyon örül, hogy Ferenc Ferdinándot ezredtulajdonossá nevezhette ki, de súlyt vet rá, hogy Bünting ezredes, aki jól beszél németül, a főherceghez közvetlen kapcsolatot is

találjon. „Az a kívánságom tehát — folytatta a cár — hogy utazzék Ön Bécsbe, mutatkozzék be személyesen a főhercegnek és *tegyen meg minden lehetőt abban az irányban, hogy a kettőnk közti viszony minél melegebbé váljék.* Kérem Önt, mondja meg a főhercegnek, hogy a legszívélyesebben üdvözlöm őt.“ A cár a kihallgatás során hangsúlyozta, hogy különösen a mostani napokban (1907) a legnagyobb súlyt veti a kettejük közötti szorosabb kapcsolatra, tehát ennek nyilvánvalóan politikai háttere is van.

Bünting erre hivatalos meghívót kapott a bécsi udvartól, amely szerint őt tíz napra, mint ő császári és apostoli királyi Felsége vendégét, szívesen látják ott. így kelt útra az orosz ezredes 1907. május 22-én és Bécsbe érkezve, a pályaudvaron a melléje szolgálattételre beosztott osztrák-magyar vezérkari tiszt folyékony orosz nyelven üdvözölte őt, majd egy udvari fogatra ültek, amely az Imperiál-szállóba röpítette őket, hol az ezredes számára, bécsi tartózkodása idejére, pompás lakosztályt nyitattak. Az első kihallgatás, amelyen Bünting Ferenc Ferdinándnál megjelent, még aznap délelőtt 11 órakor folyt le és Bünting az erre vonatkozó emlékeit így mondja el.

Amikor a főherceg a fogadóterembe lépett — a Belvedere-palotában játszódtott le mindez — akkor ő azonnal megállapította róla, hogy a trónörökösnek energikus, uralkodni vágyó vonásai vannak, a szemei pedig szinte belefűrődnek abba, aki vele szemben áll. Az ezredes Miklós cár legszívélyesebb üdvözlését tolmácsolta, amit a trónörökös nagy örömmel vett tudomásul s egyébként ennek a külső jele gyanánt már orosz lovasezredének az egyenruháját viselte. A beszélgetés német nyelven folyt és az ezredesnek sokat kellett elmondania különösen az orosz-japán háborúról, annak a különböző eseményeiről, a tüzérség ottani szerepéről s az ott először érvényesült földalatti hadviselés részleteiről. A főherceg — érdekes, akkor még úgyszólván ismeretlen volt a hadviselésnek ez a módja — roppant megvetően nyilatkozott arról, hogy a

katonák, mint a hernyók bújjanak a föld alá és ott vigyék tovább a háborút, de aztán a beszélgetés egyszerre politikai térre csapott át és ekkor a főherceg rendkívül érdekes nyilatkozatot tett. Bünting, aki igen képzett és jófejű ember volt, egész bécsi tartózkodásának minden mozzanatát nyomban azután, hogy lakására hazatért, feljegyezte magának, úgyhogy emlékei e tekintetben teljes megbízhatósággal tárják eléink azt, amit akkor átélt. Ennek az alapján idézi ő a főhercegnek a külpolitikai hitvallását is.

„Szükségét érzem annak, — szolt a főherceg — hogy elmondjam Önnek, milyen viszonyban állok az Ön hazájához és az Ön uralkodójához. Mondja meg mindenkinek, akivel csak érintkeznie sikerül, hogy *én Oroszországnak és uralkodójának a barátja vagyok*. Soha még egy osztrák katona fegyverrel a kezében orosz katonával szemben nem állott és beestelen dolognak tartanám ezen addig, amíg nekem hatalmam van, bármilyen változást is eszközölni.“ Ezek elég világos szavak voltak, de a trónörökös talált rá alkalmat, hogy még mélyebben leszögezze az osztrák-orosz jóviszony szükségességét.

Mint érdekes epizódot említi meg Bünting azt, hogy bécsi tartózkodása alatt egyszer villásreggelire volt híva a főherceghez és akkor a szép májusi napon a Belvedere-palota parkjában terítettek s ugyanerre az alkalomra vendégül látta a főherceg az ő nevét viselő 19-ik osztrák-magyar gyalogezred (az úgynevezett Este-bakák) tisztiküldöttségét is, amelyben csodálatos módon több olyan tiszt is akadt — a 19-ik gyalogezred győri és győrvidéki bakákból állott és tisztikarában is erősen volt képviselve a magyar elem — aki a német nyelvvel bizonyos fokig hadilábon állott, úgyhogy a főherceg, aki különben is mindig a német nyelv feltétlen uralmát és a hadsereg egységét követelte, némileg bosszúsán, de tekintettel a helyzetre, tréfás modorba öltöztetve, ott, az étkezés alatt, ezt a megjegyzést tette: „Lássák uraim, megtanulhatnak németül egy orosz ezredestől!“ A villásreggeli után, mikor a ma-

gyár tiszték már eltávoztak, a főherceg ismét politikai diskurzusra fogta Büntinget és elmondta neki, hogy az akkori balkáni zavaroknak az oka szerinte a szandsákvasút kérdése, amely a bosnyák problémának egy gazdasági szempontból kétségkívül jelentős mozzanataként, akkortájt elég port vert fel. A trónörökösnek azonban az volt a véleménye, hogy nem épen csak a vasút az ütköző pont és orosz vendége előtt nem is csinált titkot abból a meggyőződéséből, hogy tulajdonképen „csak a magyar zsidó kapitalistáknak az érdeke ennek a vasútnak a létesítése, amelynek a segítségével azok gazdasági haszonhoz akarnak jutni.“ Így aztán önkénytelenül átterelődött a beszélgetés a magyar problémára is, amikor is a trónörökös keserű megjegyzést tett az újoncmegajánlásnak az akkori magyar parlamenti harcok miatt beállott nehézségeire és haragtól túlfűtött hangon szólt a magyarok szeparatiztikus törekvéseiről. Tudjuk, hogy ép ezekben az esztendőkből volt a legélénkebb az ellentét a hadvezetőség és a magyar parlament között, mert amaz a felemelt létszámot követelte, emez pedig hajlandónak nyilatkozott ugyan arra, de csak a magyar nemzeti követelmények teljesítése ellenében. Ez aztán meglehetősen elmérgesítette a helyzetet s kétségkívül jellemző a trónörökös impulzív és a szükséges óvatosságot nélkülöző természetére, hogy ezt a belpolitikai kérdést ilyen szenvedélyes módon egy idegen katonatiszt előtt pertraktálta.

Bécsi tartózkodásának egyik napján arról kapott értesülést Bünting, hogy Ferenc József is kihallgatáson kívánja őt fogadni s amikor ezt a trónörökösnek bejelentette, az megkérte őt, hogy teljes nyíltsággal beszéljen a Felső előtt, mert hiszen egy orosz tisztnek itteni tartózkodása módját ad arra, hogy sok téves nézetet eloszlassanak, „de — folytatta a főherceg — nagyon kérem Önt, hogy jól jegyezzen meg magának minden szót, amelyet őfelsége önhez intézni fog s azután jelentse ezt majd nekem.“ (Ez is karakterisztikus, hogy a Monarchia trónörököse egy cári

katonatiszt útján óhajtja megtudni a saját uralkodójának a nézeteit!)

Nemsokára aztán lejátszódott ez a kihallgatás is, amikor az orosz lovasezredes szemtől szembe állt Ferenc Józseffel- Emlékezéseiben megrázó módon írja le az ezredes azt, hogy a kihallgatás egy úrnapi körmenet befejezése után folyt le. Ferenc József akkor már 77 éves volt és a körmeneten nehéz gyertyával a kezében, az izzó, tűző nyári nap forróságát elszenvedve, órák hosszat hajadonfővel vett részt, amikor pedig az egyházi szertartásnak vége volt, rövid pihenés után már fogadta az orosz ezredes. Az íróasztala mellett állt, majd egy lépést tett előre és mindjárt megjegyezte, hogy örül neki, hogy németül tudnak egymással beszélgetni, mert az ezredesnek egy orosz bajtársa, aki röviddel ezelőtt kihallgatáson volt nála, sajnos, csak oroszul tudott és így nem tudtak egymással boldogulni. Ferenc József a 25 perces kihallgatás alatt állt és a beszélgetést mindvégig a legnagyobb figyelemmel folytatta. „Ön az első orosz katonatiszt, akit a japán háború óta fogadok — mondta — örömmel látom az ön egyenruháján a Szent György Rendnek a keresztjét, (Ferenc József ezt különösen nagyrabecsülte, mert 1849-ben I. Miklós cártól ő is ezt a legnagyobb orosz katonai kitüntetést kapta s azóta állandóan hordta is.) Ugyebár, Ön résztvett a japán hadjáratban?“ Erre igenlő választ kapva, az uralkodó a leghízelgőbb szavakkal emlékezett meg az orosz hadsereg ottani pompás hadi teljesítményeiről és aláhúzta, hogy az oroszok katasztrófájának az okát egyedül a hadszíntérnek a belső országtól való óriási távolságában látja. „Hiszen — úgymond — ne felejtse el, hogy a hatalmas Anglia milyen nehézségekkel küzdött az afrikai búr háború idején, amikor pedig rendelkezésére állott a szabad tengeri út, nem úgy, mint Oroszországnak csupán a sok napi járőföldre vezető, egyvágányú szibériai vasút.“

A kihallgatás további során Bünting a saját ezredéről

beszélt, elmondotta, hol van annak a helyőrsége és hogy ott egy Branicka grófnő a földbirtokosnő. Erre az uralkodó nyomban a szavába vágott, megkérdezve őt, hogy vájjon ott, Kiev közelében, sok lengyel lakik-e s megkérdezte, hogy azok loyálisan viselkednek-e? Erre megnyugtató választ kapva, azt felelte: „A lengyelek Ausztriában is megbízható elemek és velük pompásan lehet dolgozni, annál inkább, mert tehetséges és kiváló egyének akadnak közöttük.“ Majd áttértek a japán háború után Szentpétervárott kitört forradalmi jelenségekre, mire az uralkodó megjegyezte, hogy ezeknek a letörése az ő meggyőződése szerint azért sikerült, mert a hadsereg hű maradt Miklós cárhoz. És most az öreg uralkodó, aki roppant tartózkodó természetű volt és a saját felfogásáról nem szokott nyilatkozni, a dinasztikiát egyaránt fenyegethető forradalmi események hatása alatt, nála szokatlan nyíltsággal tett megjegyzést az orosz katonatiszt előtt. „Egy hű hadsereg, ez mindent jelent egy államban — mondotta Ferenc József — de persze, gondjaink nekünk is vannak. Ha én ma Bécs szocialista városnegyedein keresztülkocsikázom, azért még köszönnek nekem ezek az emberek, de *sokkal nagyobb gondot okoz nekem Magyarország, amely nem akart az idén újoncot adni.*“ Amikor Ferenc József ezt a megjegyzést tette, olyan erővel ütött egy mellette lévő, régimódi kis asztalkára, hogy annak az egyik lába eltört. Az ezredes hirtelen megfogta a leesni készülő asztallapot és a sarokba állította, sőt bátorságot vett magának a következő megjegyzés tételére is: „Felség, amíg Ausztria ilyen erős kéz alatt él, addig nincs oka semmitől sem félnie.“ Az uralkodó hirtelen haragja erre elszállt s mosolyogva vette tudomásul ezt a megjegyzést. De most jött az igazi lényege Ferenc József nyilatkozatának, amely az oroszokhoz való viszonyt húzta alá. „Mi Oroszországgal szomszédok vagyunk és jószomszédi viszonyt akarunk fenntartani. *Mi barátok akarunk maradni, sokaknak a bosszúságára is.* Kérem önt, vigye el ezt a nyilatkozatomat Miklós cárnak

és beszéljen el neki mindent, amit csak tőlem és Ferenc Ferdinándtól hallott, mert nagy súlyt vetek arra, hogy a cár mindezt megtudja és pedig nem a diplomaták írásbeli jelentéseiből (Ferenc József ironikus szavai szerint: *nicht auf dem Tinten-Weg der Diplomaten*), hanem egy bizalmi ember közvetlen közléseiből.“ Amikor pedig az ezredes udvariasan azt válaszolta, hogy ő, mint csapattiszt, csakis a cár parancsára jelenhetik meg előtte, akkor azt felelte rá: „önnek a megfelelő utakat meg *kell* találnia, ez az én *határozott* kívánságom.“

A bécsi napok különböző katonai parádékkal és hasonlókkal teltek el és amikor Ferenc József utoljára egy szűkkörű udvari ebédre is meghívta az orosz ezredest, akkor még egyszer alkalma volt neki a szívére kötnie, hogy a cár mindent tudjon meg, amit csak neki itt ő és a trónörökös mondott, A Ferenc Ferdinándnál tett búcsúkihallgatás alkalmával pedig az is még egyszer rátért erre a kérdésre és szószerint ezt mondotta neki: „Igen, a három császárszövetség! Oroszország, Bécs és Németország, mi csoda hatalom! Az egész földteke a lábunknál heverne!“ (*Ja, der Drei Kaiser-Bund! Russland, Wien und Deutschland, welche Macht! Der ganze Erdball würde uns zu Füßen Hegen!*) Aztán kitért arra, hogy ámbár III, Sándor cár Franciaországban remélt hűséges szövetségest találni, de ez nem fog bevalni, azért *a jövő külpolitikájának csak egy lehetősége van, az általa annyiszor hangoztatott három császár-szövetség.*

És most jön ezeknek a szinte sorsdöntő szavaiknak a folytatása. Amikor Bünting hazaérkezett, levelet írt Fredericks grófnak, amelyhez a bécsi látogatásról szóló jelentését mellékelte. Többet nem tehetett, mert hogy vájjon az udvari miniszter ezt a cár elé terjeszti-e, vagy sem, arra neki javaslatot tennie nem volt szabad. Hónapok teltek el és 1907 őszén Bünting Szentpétervárra utazott, ahol Fredericks gróftól azt hallotta, hogy a cár egész nyáron át azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Ferenc József udvarához

állandó jelleggel egy tábornokot nevez ki, *mintegy az ő személyes képviselőjére*, sőt ki is jelölte arra már Tatischeff tábornokot, aki aztán később cári urát Jekaterinburgba is követte és ott Dolgorukoff herceggel együtt, császári ura szolgálatában, mártírhalált halt. Hogy azonban a cárnak ebből a tervéből miért nem lett valóság, azt Bünting nem tudta. Ellenben — s ez a fontos — Fredericks a következő közlést tette neki:

„Öfelsége nagyon meg volt elégedve az Ön bécsi útjának az eredményeivel s az Ön jelentését több, mint félóra hosszat előttem figyelmesen olvasta el.“ De aztán nem történt semmi, a cár többé erre a témára vissza nem tért s ügylátszik, a *Tinten-Weg der Diplomáien* erősebb volt, mint a cár jóindulata, Iswolski befolyása bizonyára elhallgattatta a becsületes lovasezredes jelentésének a lényegét, így akarta ezt a Végzet.

Bünting azután még kétszer tett látogatást Bécsben, 1909-ben és 1911-ben. Már az 1909-iki vizitet is nagy világpolitikai esemény előzte *me*^, Bosznia és Hercegovina annexiója, így tehát méltán kíváncsi lehetett arra, hogy vajjon azóta úgy a trónörökösnek, mint az összes irányadó tényezőknek a felfogása megváltozott-e s milyen irányban? Az utazásra az szolgáltatott okot, hogy II. Miklós cár az orosz lovasságnak új egyenruhát írt elő, olyant, amely az édesatyja, III. Sándor cár által elrendelt egyenruhareformmal ellentétben állott. Annak az ezrednek a tisztikara tehát, amelynek akkor Bünting volt a parancsnoka, udvarias kötelességet vélt teljesíteni, amikor felkérte ezredesét, hogy vigyen el egy vadonatúj uniformist Ferenc Ferdinándnak Bécsbe, mint az ezred tisztikarának az ajándékát. Az utazáshoz megnyervén az előljárók engedélyét, Bünting ismét útrakelt és 1909. májusában megint Bécsben találjuk őt. A hivatalos megbízás befejeztével Ferenc Ferdinánd most is módot talált arra, hogy hosszabb politikai eszmeeserét folytasson vele s ez alkalommal kitért az annexió kérdésére is s újból hangsúlyozta, mily szívesen

látta volna az osztrák-magyar-orosz viszony felmelegedését, aminek azonban — jól tudja — az annexió egy időre gátat vetett. „Pedig az a kívánságom, hogy Önökkel bizalmasabb viszonyba lépjünk, nem teljesülhetett — mondotta — mert az Ön uralkodójánál ellenállásra talált. Aztán ne felejtse el, mostan létrejött az orosz-angol egyezmény, amelyet különösen Németország nagyon zokovett s bevallom, hogy nekünk, az ő szövetségesüknek is sok gondot okozott. De lássa, Bosznia annexiójára mi erkölcsileg jogosítva voltunk, mert 30 éven keresztül több kultúrmunkát végeztünk ott, mint ez a terület az egész történelem folyamán átél. Nekünk tehát érdekünk volt az, hogy a Balkánnak legalább ezt a csücskét biztonságba helyezzük. Elismerem — folytatta a főherceg — bogy Oroszországgal szemben bizonyos tapintathiány forgott fenn, én ezt nem is vettem tagadásba, de mikor Aehrenthal bebeszélte Iswolskínak, hogy Oroszország hallgatólagos hozzájárulása is lehetséges, akkor figyelemmel arra, hogy más államok az áldásukat adták az annexióra, Oroszország sem akadályozhatott meg ebben bennünket. De hát megtörtént s új idők, új dalok lettek aktuálissá. *A fő az, hogy egymáshoz közelebb kell jutnunk*, tehát meg kell a közeledés útjait is keresnünk. A diplomáciai *copf*, sajnos, a bécsi kongresszus idejéből, még mindig él. Ez ellen én is küzdök minden erőmmel, de hát...” s befejezetlenül hagyta a mondatot.

Bünting ez alkalommal nem volt Ferenc Józsefhez audienciára rendelve s így politikai szempontból a látogatása csak erre a most vázolt nyilatkozatra zsugorodik össze, de érdekes, hogy Ferenc Ferdinánd, a nem diplomata, hanem becsületes katonával szemben is szükségét látta az annexió megvédelmezésének, holott más oldalról el volt terjedve az a hír, hogy Aehrenthallal s különösen annak a bosnyák vállalkozásával szemben nagy antipátiát mutatott.

Utoljára 1911. tavaszán jelent meg Bécsben Bünting,

akkor, amikor lovasezredének a parancsnoki állása alól felmentették és más katonai beosztást adtak neki. Útjának a célja tehát az volt, hogy Ferenc Ferdinándtól, mint volt ezredtulajdonostól, búcsút vegyen. A főherceg ekkor is kitüntető szívéllyel fogadta, de érdekes, hogy ez alkalommal a beszédet vele már valahogyan a német viselkedés kritikájára terelte át és teljes nyíltsággal mondta meg a véleményét arról, hogy a német társadalom újabb fejlődése s az ottani politikai irány neki már nem tetszik. Nyilvánvaló, hogy ezzel a nézete szerint konzervatív orosz közszellem iránt való rokonszenvét kívánta aláhúzni, ha ezt nyíltan nem is mondotta, de bizonyos, hogy jellemző egy idegen, előkelő katonával szemben az akkori német viszonyokról mondott, nem egy szempontból elítélő véleménye. Először is kifogásolta azt, hogy ott a társadalom javarésze erején túl költekezik és ez a német katonatisztikar tagjainak a házasságkötéseire is hatással van, amennyiben a legtöbb fiatal tiszt csak gazdag nagyiparoscsaládból kíván nőszülni, amely az ő fokozott igényeit kielégítheti. Azután divatba jött, hogy a császár a látogatásával tisztel meg egy-egy nagyiparoscsaládot és magától értődik, hogy ez viszont a társadalom plutokratikus rétegében egészségtelen versenyt támaszt, egyik a másikat akarja túlszárnyalni a fogadás fényében s ez elviselhetetlen anyagi terhet ró rája. Vilmos császár a trónörökös szerint okos ember, aki sokat meglát előre, de sokat nem akként, amint az a tényeknek megfelel, hanem amint ezt ő szeretné látni. Ezzel szemben ő, a főherceg — mondja — mindig arra törekszik, hogy a világot józanul és tárgyilagosan ítélje meg. Sajnos, ez nehéz és sokszor hálátlan feladat.

Kétségtelenül érdekes, hogy a főherceg ily közvetlenül és ily bizalmas melegséggel mondotta el ezeket a szavakat Büntingnek. Talán nem eléggé fontolta meg azt, hogy egy idegen, s rövidesen ellenséggé váló nagyhatalom katonáját ennyire megtiszteljen a bizalmával, bár kétségtelen, hogy az illető nem élt vele vissza. De bepillantást enged ez a

párbeszéd a trónörökös lelkivilágába is: ő impulzív, az események közvetlen hatását nyomban közölni kívánja valakivel, megfigyel mindent s megvan a maga egyéni véleménye mindenről, de nem eléggé diplomatikus s még kevésbé tartja szem előtt a jövődő uralkodó egyik nélkülözhetetlen követelményét, t. i. azt, hogy az uralkodónak lehetőleg mindenről kell tudnia, de a saját véleményét nagyon gondosan el kell rejtene.

A cári hadsereg derék lovastisztjével folytatott s a fentiekben részletezett beszélgetésein kívül azonban Ferenc Ferdinánd oroszbarát politikai felfogását más alkalommal — és pedig a Bünting-féle látogatást megelőzően és követően — is nem egyszer fejtette ki bizalmasai előtt s e téren érdemes a megörökítésre az a néhány egyéb nyilatkozata, amelyekről hitelt érdemlő adataink vannak.

1897-ben nevezték ki Ausztria-Magyarország szentpétervári nagykövetévé Liechtenstein herceget, akinek a főherceg ebből az alkalomból üdvözlő levelet írt s ebben többek közt kifejtette, hogy öneki a három császár-szövetség (osztrák-magyar-német-orosz) az ideálja, majd így folytatta: „A három császár szövetsége, a béke fenntartása és a monarchikus elv megerősítése, ez az én életem ideálja, amiért mindig lelkesedni s amiért minden erőmmel dolgozni fogok!“ (*Ein Bündnis der drei Kaisern, die Aufrechterhaltung des Friedens und die Kraftigung des monarchischen Prinzips, das ist das Ideal meines Lebens, für das ich immer schwarmen und mit allén Krdften arbeiten werde.*) Ez a kijelentés eléggé illusztrálja a trónörökös oroszbarát irányzatát, amelyet — mint egyéb adatokból és nyilatkozatokból újra megállapíthatunk — a három birodalom földrajzi helyzete, egy védelmi komplexumként szerepelhető területi adottsága is alátámasztott.

Az orosz orientációra nézve — bár nem közvetlenül a trónörökössel való viszonylatban — érdekes visszaemlékezéseket közöl Seeliger Emil volt osztrák ezredes, aki Bécsben az egykori magyar nábob, Szemere Miklós szűkebb

társaságához tartozott. Szemére az év nagyobb részét Bécsben töltötte, hol az előkelő világ szállójában, a Hotel Sacherban volt neki állandó lakása. Ide hívta meg gyakran a legmagasabb körökből rekrutálódó ismerőseit, nagyrangú katonákat, diplomatákat, politikusokat, sőt nem egyszer egy-egy főherceget is vendégül látott és az annyira zárkózott Ferenc Ferdinánd is megtisztelte Szemere híres vacsoráit a jelenlétével. Nos, 1916. februárjában, tehát a világháború alatt történt, hogy egyszer Tschirschky, a Német birodalom akkori bécsi nagykövete volt Szemere vacsoravendége s a pompás menü elfogyasztása után szűk körben bizalmas beszélgetést folytattak, amelynek a során a nagykövet meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott a központi hatalmak háborús kilátásairól, mert a németek — szerinte — aligha bírják sokáig a katonai szolgáltatásokon kívül a súlyos gazdasági terhet is, Ez utóbbinál megjegyezte a nagykövet, hogy a Német birodalom az Osztrák-Magyar Monarchiának havonta kétszáz millió márka támogatást nyújt, mert a Monarchiának hiányos a felfegyverzése, Bulgária és Törökország pedig ezen a téren egészen a németek segítségére van utalva. Kár volt Tschirschky szerint az oroszokkal szakítani. 1914 tavaszán — folytatta tovább a német nagykövet — Poincaré francia köztársasági elnök oroszországi látogatása után — aki a cári birodalmát egészen a francia-angol szövetségbe vonta be — *a cár azt az üzenetet küldte Berlinbe, hogy hassanak a Monarchiára oly irányban, hogy az a szerbellenes irányzatot mérsékelje*, mert az különben háborúra vezet. Sőt, mikor a trónörökös meggyilkolása után az osztrák-magyar ultimátum úgyszólván már készen volt, *a cár Witte orosz miniszterelnököt küldte el Berlinbe, Vilmos császárhoz*. Olyan titokban tudták ezt tartani, hogy semmi sem szivárgott ki a látogatásból a nyilvánosságra. Witte egyenes javaslatot hozott a cártól, mely rámutatva arra, hogy ha a Monarchia folytatja Szerbia elleni akcióját, az világháborúra vezet, azt ajánlotta Vilmos császárnak,

hogy az és a cár közösen interveniáljon Ferenc Józsefnél a fenti értelemben. Vilmos császár azonban, hivatkozva a Ferenc Józseffel kötött szövetségre, nem fogadta el ezt az ajánlatot.

Ez a feltűnő visszaemlékezés, melynek az írója iránt nincs okunk bizalmatlannak lenni, amíg egyrészt a világháború egy jelentős intermezzo ját vetíti elénk, másrészt megvilágítja azt is, hogy az orosz orientáció Németországban is érvényesülni akart, de érthető, hogy akkor már nem lehetett annak sikere.

Még egy jellemző adatot láthatunk arra nézve, hogy Oroszország Németországgal már régebben, jelesen a XIX. század vége felé, az 1878-iki berlini kongresszust közvetlenül követően is igyekezett szövetségre lépni. Oroszország akkortájt Bosznia-Hercegovina okkupálása miatt nagyon el volt keseredve s a Monarchia ellen kereste a német támogatást. Amit tehát itt elmondandók leszünk, az ugyan nem függ szorosan össze a tárgyunkkal, de annak a jellemzésül kívánjuk leszögezni, hogy Oroszország abban az időben és még sokáig azután nem is gondolt a francia-angol szövetségre, hanem Németországgal szeretett volna együtt menetelni, természetesen — Ausztria-Magyarország ellen. Később azonban, mikor a feszültség enyhült, a Monarchiával is épúgy keresték bizonyos orosz körök a megértést, mint ahogyan nálunk is minden időkben voltak olyan tekintélyek, akik az orosz orientációt óhajtották. Az az eset, amelyre az orosz-német viszony szempontjából most rámutatni óhajtunk, a következő volt,

1886-ban III. Sándor cár befolyása eltávolította a bolgár trónról Battenberg Sándort, a fejedelmet, akinek halálos ellensége volt. Bulgáriában azonban ennek ellenére sem mentek az ügyek a cár szájaíze szerint s emiatt végtelenül el volt keseredve s különösen Ausztria-Magyarországot okolta emiatt, mert id. Andrássy Gyula gróf, akkor a magyar delegáció ülésén olyan beszédet mondott, melynek az éle Oroszország ellen irányult, sőt Kálnoky

gróf osztrák-magyar külügyminiszter sem védte meg ott a cárral politikáját. Ez Sándor cárt nagyon felháborította és főhadsegéde, Cseverin tábornok azt mondta Bülow szentpétervári német ügyvivőnek, a későbbi német birodalmi kancellárnak: „*L'utriche — triche*“, vagyis Ausztria csalás hozzátette, hogy egyezzenek meg ők, t. i. Orosz- és Németország és pedig, ha az utóbbi úgy akarja, akkor Ausztria (-Magyarország) kárára (*à ses frais*). Oroszország akkor annyira a Monarchia elleni hangulatban volt, hogy Suvalow gróf berlini orosz nagykövet Bismarck Herbert külügyi államtitkárnak egy vacsora alkalmával valószínűsítő dühkitéréssel azt tanácsolta, hogy hagyja el az osztrák-magyar szövetséget és szövetkezzék velük, sőt kijelentette, hogy Orosz- és Németország részére szükséges a Monarchiának Európa térképéről való letörlése. És mindezt megtoldotta Suvalow azzal a tanáccsal, hogy a Német birodalom anektálja Ausztria-Magyarország német tartományait s akkor a két császárságot, t. i. Orosz- és Németországot, semmi sem választhatja el egymástól. Kétségkívül érdekes nyilatkozat ez, több, mint egy félszázaddal azelőtt, hogy a maradék Ausztriát a Német birodalom bekebelezte és Németország Lengyelország likvidálása érdekében Oroszországgal együtt folytatott hadjáratot.

Mindkét eset, melyet vázoltunk, azt igazolja tehát, hogy orosz részről a Németországgal való együttműködést nagyon pártolták s bár ez a törekvés az akkor érvényben volt német-osztrák-magyar szövetség miatt eredménytelen volt — úgy I. Vilmos, mint utódjai is, híven kitartottak a szövetséges hűségük mellett — mégis bepillantást enged abba, hogy az orosz külpolitika sokszor igyekezett közvetlen szomszédjával szövetségre lépni. A Monarchia elleni gyűlölet aztán az évek folyamán enyhült, új cárok jutottak a trónra s a Németországgal való kooperáció gondolata mellett a Monarchiával való együttműködésnek bizonyos terve sem volt már a szentpétervári köröknek idegen. Erre vallanak egy nagy befolyású orosz generálisnak az e szá-

zad elején tett bécsi látogatása alkalmával tett bizalmas közlései.

A fentebb már hivatkozott Seeliger ezredes beszéli, hogy 1903-ban Bécsben járt báró Kaulbars orosz tábornok! Odessza főkormányzója, akinek a felesége egy, Mária Terézia korabeli osztrák tábornagynak, Lacy grófnak volt az ükunokája. Seeliger egy tengerészbarátja révén, aki régen ismerte már Kaulbarsot, érintkezésbe került vele és őszinte hangú beszélgetések során a cári generális kifejtette azt az álláspontját, hogy a Monarchia és Oroszország keil, hogy szövetségre lépjenek egymással, akárcsak a Napóleoni háborúk utáni Szent Szövetség idejében, ő már néhány évvel azelőtt — mondotta — a cár megbízásából Bécsben járt Ferenc Józsefnél, hogy azt ily akcióra megnyerje és pedig konkrét javaslat alapján: *Oroszország átengedi a Monarchiának a Balkán nyugati felét, mint a Monarchia érdekszféráját, egészen Salonikiig, míg a Balkán keleti felére és a tengerszorosokra ő tart igényt hasonló értelemben.* Konstantinápolynak nem kell éppen ebben az elgondolásban benne lennie.

Ferenc József — Kaulbars szerint — elvben helyeselte ezt a megoldást, de ennek a realizálását a külügyminisztere feladatául jelölte meg. A generális erre elment a bécsi Ballhausplatzra, az osztrák-magyar külügyminisztériumba. Tele volt reménnyel, mert hiszen Németországot, mint a szövetség harmadik tagját, szintén belevette a kombinációjába s ez esetben a német nagyipar számára nyitva állott volna a terjeszkedési lehetőség messze keletre, Wladiwostokig és délre Bagdadig. Szerinte ezen a szárazföldi úton sikerült volna Nagybritanniának csakis költséges flottája által fenntartható gazdasági világhatalmát megdönteni.

Sajnos — folytatta Kaulbars — már az ő öccse is, mikor az 1880-as években a bécsi orosz nagykövetség katonai attaséja volt s ebben a minőségében értékes tapasztalatokat gyűjtött a Monarchia vezető köreiről, azt mondta

neki, hogy itt nem lehet semmit sem csinálni, mert az illetékesektől lehetetlenség akár csak egyetlen határozott választ is kapni. Kaulbars is hiába kísérelte meg akkor kapacitálni Goluchowski gróf osztrák-magyar külügyminisztert, képtelen volt tőle akár igenlő, akár tagadó feleletet kapni. Jelentette is ezt Szentpétervárra, mire a cár visszahívta őt Bécsből.

Bizonyos, hogy a cári Oroszországnak a Monarchiával való közelebbi viszonyba lépése szempontjából ez az epizód is azt igazolja, hogy Szentpétervár felől is nem egyszer megkísérelték a közeledést hozzánk. De másként fordult a kocka. A két monarchia dinasztiái elvesztették a trónjukat, a birodalmak pedig darabokra hullottak.

Azonban térjünk vissza speciálisan a Ferenc Ferdinánd külpolitikáját tárgyaló forrásainkhoz.

Schlitter miniszteri osztályfőnök, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchív volt igazgatója, egy előkelő bécsi lapnak a sarajevói tragédia 20-ik évfordulóján megjelent számában írt cikkében kifejti, hogy Ferenc Ferdinánd egyik legnagyobb tragikuma az volt, hogy Oroszországban rosszhiszemű besúgások alapján azt hitték róla, hogy ő itthon az oroszellenes háborús pártnak a feje, holott ezzel szemben tény, hogy 1913. februárjában, amikor Szerbia miatt az oroszokhoz való viszonyunk feszültté vált és II. Miklós cár azt kérdezte Hohenlohe herceg szentpétervári nagykövetünktől, vajjon igaz-e, hogy Ferenc Ferdinánd legfőbb vágya egy hadsereg élén Oroszországba bevonulni, akkor ennek a híre elérkezvén Bécsbe, Berchtold gróf külügyminiszter a következő megjegyzést tette Tschirschky bécsi német nagykövet előtt: „Ha tudná ön, hogy a trónörökös mennyire békés felfogású, akkor csodálkoznának ezen a diplomaták,“ (*Wenn Sie wüssten, wie friedlich der Thronfolger gesinnt ist, würden die Diplomatién staunen!*) Ha ehhez még hozzávesszük, hogy még a meggyilkolása esztendejében, 1914-ben is tavasszal, április folyamán, az oroszok ellen részünkről netán indítandó háborút abszur-

dumnak („*ein Unding*“) jelezte, akkor még jobban alá-támasztjuk a trónörökös oroszbarát mentalitását. Az sem titok ma már, hogy Conrad von Hötzendorff vezérkari főnök korában az oroszokkal szemben a preventív háború híve volt s ennek igyekezett megnyerni a trónörököst, mert azon a nézeten volt, hogy sztratégiailag minden állam, illetve hadsereg olyan időpontban kell, hogy elkezdje a háborút, amikor az neki a győzelemre a legbiztosabb kilátást nyújtja. Űrügyet mindig lehet találni a háború indítására. De Ferenc Ferdinánd orosz viszonylatban épúgy nem akarta a háborút, mint olasz viszonylatban sem és 1908. október 20-án azt írta Aehrenthalnak: „Jó lenne a jó Conrad háborús kedvét kissé fékezni“ (*Es ware gut, die Kriegslust des guten Conrad etwas zu dämpfen*), bizalmasának, Brosch őrnagynak pedig ezeket a sorokat írta: „Kérem, fékezze csak Conradot, egyszer már hagyjon fel ezzel a háborús izgatással!“ (*Bitté, bandigen Sie nur Conrad, er soll doch dieses Kriegsgehetze auigebén!*) Azt is megemlítjük, hogy 1913. februárjában Bardolff ezt mondta Conradnak: „A főherceg semmi körülmények közt sem akarja az Oroszország elleni háborút. Szerbiától nem akar egyetlen szilvafát, egyetlen juhót sem, eszébe sem jut ez!“ (*Der Erzherzog will unter gar keinen Umstnden den Krieg gegen Russland. Er will von Serbien nicht einen Zwetschenbaum, nicht ein Schaf, es falit ihm nicht ein.*). A trónörökösnek ezt a felfogását az említett idézetek Sarajevőt néhány évvel megelőző időből bizonyítják, De tény az is, hogy ő már a múlt század végén és ennek az elején is állandóan az oroszbarát politikát hangoztatta. Eulenburg-Hertefeld herceg, Németország egykori bécsi nagykövete, emlékirataiban megírja, hogy az ő észleletei alapján Ferenc Ferdinánd erősen oroszbarát. A trónörökös nézeteit ő annál inkább megfigyelte, mert hazulról az volt az instrukciója, hogy Bécsben egyedül a német szövetség kimélyítésén dolgozzék, mert Németország akkor — ellentétben Bismarck hagyományaival — az Oroszországgal

való együttműködést perhorreszkálta. Eulenburgnak bécsi működése első idejében feltűnt, hogy a trónörökös öt mindenütt kerüli és kitér a vele való találkozás elől. Ezt az eljárást a nagykövet összefüggésbe hozta Ferenc Ferdinándnak az ő információi szerint kifejezett oroszbarát irányzatával, amiben kétségkívül volt valami igazság is. Azonban a személyes eszmecsere s ennek a révén a trónörökösnek a német felfogás javára szóló megnyerésére nemsokára ügyes módot talált a herceg. Egy udvari bálon felhasználta ugyanis az alkalmat arra, hogy a főhercegnek áradozó szavakkal mondja el, mennyire érdekesnek találja a földközi útjáról írt, akkor megjelent könyvét. Ezzel a jég meg volt törve s a főherceg ettől kezdve mindinkább kitüntette a nagykövetet, ami által a német irányzat is megerősödött. De ennek ellenére a főherceg oroszbarát-ságát eltüntetni nem lehetett.

Azok közül a férfiak közül, akik jól ismerték a trónörökös külpolitikai gondolkozásmódját, érdemes még a következőknek az orosz orientációra vonatkozó megjegyzéseit közölni. Az egyik báró Beck Wladimir volt osztrák miniszterelnök, aki egészen addig, amíg 1908-ban a főherceggel az addigi bizalmas viszonya meg nem szűnt, annak úgyszólván minden politikai gondolatát ismerte, hiszen ő volt az, aki Ferenc Ferdinándot, még mint egészen fiatal embert, a közjog és a politika elemeire is megtanította. Beck határozottan állítja, nem is egy ízben, hogy a trónörökös a három császár-szövetségnek, tehát az osztrák-magyar-német-orosz szövetségnek feltétlen híve volt. A másik bizalmi ember Chlumeczký Lipót báró, egyébként az osztrák képviselőház egykori elnökének, Ferenc József bizalmasának a fia, aki Dalmáciában, a közigazgatási szolgálatban szerzett tapasztalatai alapján ott Ferenc Ferdinánd részére is figyelemreméltó benyomásokat gyűjtött a Monarchia elhibázott külpolitikájáról és ezt adott alkalmalmmal értékesítette is, Chlumeczký aztán az *österreichische Rundschau* című, a trónörökös intencióit szol-

gáló folyóiratban éveken át igen tevékeny munkásságot fejtett ki. Nos, ez a Chlumenczky báró a *Berliner Monatshefte* című folyóirat hasábjain megjelent egyik visszaemlékezésében néhány évvel ezelőtt azt mondja, hogy *Ferenc Ferdinánd oroszbarátságát mindig megtartotta, az tény.* Azonban 1912 óta mind kevesebb reménnyel nézte a szentpétervári hivatalos köröknek ellenünk növekvő hangulatát s akkor tette azt a súlyos kijelentést, hogy a cárnak a szabadkőművesekhez való közeledése annak az életébe fog kerülni. Tudva azt, hogy Chlumeczky Ferenc József uralkodási rendszeréről nem volt épen jó véleménnyel és Ausztria-Magyarországról azt a szállóigévé lett kijelentést fogadta el, hogy ez nem egyéb, mint egy felmondható, — tehát bármikor megszüntethető — monarchia (*eine Monarchie auf Kündigung*), akkor nem csodálkozhatunk azon sem, hogy szerinte a három császár-szövetségben Ferenc Ferdinánd a konzervatív világrend egyik erős oszlopát vélte megtalálhatni.

Nem érdektelen Morsej András bárónak, a trónörökös udvartartása egyik tagjának az a visszaemlékezése sem, amelyet egy ugyancsak berlini folyóiratban néhány évvel ezelőtt tett közzé. Morsej eredetileg a közös külügyminisztérium tisztviselője volt, de 1914. eleje óta Ferenc Ferdinánd személye mellé osztották be s állandóan annak a környezetében tartózkodott. Naplója annál érdekesebb, mert ő együtt volt a trónörököspárral Sarajevóban is és annak a tragédia lefolyását elmondó részletei a teljes hitelesség kellékeivel bírnak. Most azonban nem erről akarunk megjegyzést tenni, hanem a trónörökös oroszbarát irányzatának Morsej által is alátámasztott tényéről.

Két héttel Sarajevó előtt, 1914. június közepén járt II. Vilmos császár Ferenc Ferdinánd látogatására Kono-pistban. A főherceg és neje a császár elutazása után, június 20-án másik kastélyába, a csehországi Chlumeczbe költözkdött s innen indult el sarajevói útjára. Chlumeczbe várta a trónörökös június 23-ára Cyrill orosz nagyher-

ceg látogatását. Ez idő tájban ugyanis bizalmas közeledés történt a trónörökös és a nagyherceg között és pedig azért, mert Cyrill állott az orosz dinasztia tagjai között legközelebb Ferenc Ferdinánd felfogásához a két birodalom együttműködését illetően. Kétségtelen tehát, hogy chlumecki találkájuk jelentőséges lett volna, sőt ennek a találkozásnak a részletei már előre ki is voltak dolgozva és Morsey báró magától Ferenc Ferdinándtól kapott arra megbízást, azonban a találkozás mégsem jött létre, mert Szentpétervárról, egyenesen Ferenc Ferdinándhoz intézve az üzenetet, lemondták azt. Bizonyos eszerint, hogy az orosz dinasztia egy részénél is hajlandóság mutatkozott Ferenc Ferdinánd terveinek a támogatására, de a háborús párt nyomása alatt álló dinasztia többi tagjai s bizonyára elsősorban maga a cár, ezt akkor már nem engedte meg.

Itt említjük meg azt is, hogy Glaise-Horstenau, a volt osztrák hadi levéltár igazgatója, gróf Beck Frigyesről, a vezérkar egykori főnökéről írt életrajzában kiemeli, hogy ez is erősen dolgozott az orosz orientáció érdekében — Beck egyik legbizalmasabb híve volt az öreg uralkodónak — és többször érintkezett ily célból Níkolajevics orosz nagyherceggel. Mikor Ferenc Ferdinánd 1902-iki szentpétervári hivatalos útjáról hazaérkezett, erősen reménykedtek a régi szövetségi viszony feltámasztásában.

Bardoff báró nyűg. altábornagy, a trónörökös katonai irodájának egykori főnöke, memoárjaiban szintén határozottan állítja, hogy Ferenc Ferdinánd szándékában állott az oroszokkal való szövetkezés, a három császárszövetség alakjában.

Utolsónak azok közül, akik a főherceg oroszbarát-ságáról tudtak, Giesl Wladimir bárót említjük, a Monarchia utolsó belgrádi követét, aki 1914. július végén a szerb kormánynak az ultimátumot átadta. Giesl báró emlékirataiban elbeszéli, hogy akkor, amikor ő, t. i. Giesl, még a Monarchia cetinjei követe volt, Aehrenthal gróf külügy-miniszter, egy vele folytatott beszélgetése alkalmával, ki-

fejtette előtte, hogy a Monarchiának Oroszországgal minden esetre kooperálnia kell, bár az érvényben lévő osztrák-magyar-német-olasz szövetséget is fenn kell tartani. Aehrenthal véleménye e tekintetben megegyezett a trónörökösével. Különben is Giesl annyira ismerte Ferenc Ferdinánd politikai felfogását, hogy megbízható adatok szerint annak szándékában állott uralkodásra jutásakor Giesl bárót külügyminiszterévé kinevezni.

Mielőtt befejeznők azt a fejtegetésünket, mely Ferenc Ferdinándnak s bizonyos fokig magának Ferenc Józsefnek Oroszország iránt való kifejezett szimpátiáját komoly adatok alapján világítja meg, néhány szóval rámutatunk arra is, hogy a trónörökös meggyilkolásakor erről az oroszbarát irányzatról a diplomáciai körökben miként vélekedtek? Ennek a megismerése végett egy előkelő francia diplomata által tett nyilatkozatot ismertetjük.

1914. július elején, tehát közvetlenül Sarajevó után, a különböző európai államokban akkreditált francia diplomaták természetesen jelentéseket küldtek a helyzetről a francia külügyminiszternek, aki akkor Viviani volt. A francia kormány most már esztendőök óta kötetenként publikálja azokat a diplomáciai okmányokat, amelyek ezeket a jelentéseket is tartalmazzák. Ezek sorában találjuk Dumaine akkori bécsi francia nagykövet jelentését is 1914. július 3-ról, aki elmondja, hogy ő a francia kormány nevében részvétlátogatást tett Berchtold gróf osztrák-magyar külügyminiszternél, aki ezt megköszönve, őszinte megrendüléssel beszélt arról a szoros kapcsolatáról, mely őt hosszú időn keresztül a trónörököshöz fűzte, s mely módot adott neki arra, hogy a főherceg külpolitikai elgondolásait is alaposan megismerje. Dumaine-nek szinte feltűnt, hogy ez a különben zárkózott természetű diplomatánk milyen őszinte hangot ütött meg vele szemben a beszélgetés során. Igazságtalanul vádolták meg Ferenc Ferdinándot azzal — szólta Berchtold — hogy ő Oroszország ellen agresszív politikát szándékozott volna folytatni, sőt *határozott szim-*

pátát érzett iránta. Ebben különben, csak követte atyjának, Károly Lajos főhercegnek, Ferenc József öccsének a példáját, aki az uralkodó megbízásából többször volt küldetésben a szentpétervári udvarnál s mindig nagy megbecsülést őrzött meg magában az orosz nép iránt és barátságot kötött II. Miklós cárral is. *Berchtold határozottan kijelentette, hogy Ferenc Ferdinánd, trónrakerülése esetén, orosz-barát politikát folytatott volna.*

Dumaine Berchtoldnak ezekhez a szavaihoz a maga részéről azt a megjegyzést fűzi, hogy lélektanilag ő is megértette Ferenc Ferdinánd orosz szimpátiáját, ami természetes következménye volt annak, hogy Ferenc Ferdinánd a magyarok és az olaszok iránt antipátiát érzett s így a szláv törekvéseket, melyek a tengerpart felé irányultak, magától értetődően helyeselte. Persze, hogy Dumainenek ez a nézete a tényeket valóban fedte-e és különösen, hogy Ferenc Ferdinánd trónrakerülése esetén gyakorlati megvalósulást minő mértékben nyert volna, azt ma már bajos eldönteni, de kétségtől érdekes ennek az orosz szimpátiának egy olyan nagyhatalom diplomátája előtt való leszögezése, amely akkor Oroszországgal már szoros szövetségben állott.

Figyelemre méltó ezzel szemben tudnunk azt is, hogy épen ennél az érdekelt nagyhatalomnál, Oroszországnál akkreditált francia nagykövet, Paléologue, a szentpétervári irányadó körök nézetének az ismeretében, milyen más véleménnyel volt Ferenc Ferdinánd orosz orientációjáról. Paléologue ugyanis 1914. június 30-án azt jelenti külügyminiszterének, hogy ámbár az orosz sajtó decens hangon ír az elhunyt trónörököséről, de abban valamennyi egyetért, hogy Oroszország öbenne legelszántabb ellenfelét veszítette el. Ha most már Dumaine és Paléologue ellentétes közléseit egymással szembeállítjuk, akkor nincs okunk kételkedni Dumaine, illetve Berchtold (szavainak az igazságában, viszont Paléologue jelentése az akkor már feltétlen uralomra jutott orosz katonai, illetve háborús

pártnak a felfogását tükrözi vissza, A helyzet abban az időben már túlságosan alá volt aknázva ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország még oly őszinte közeledési hajlandósága is Szentpétervárott kedvező fogadásra találhatott volna, azonban kétségtelen, hogy a világpolitika eseményei gyakran a hatalom élén álló egyének benső meggyőződésén is keresztülgázolnak. Viszont tény az, hogy az orosz háborús párt — nem utolsó sorban az orosz nagyhercegeknél férjnél levő két montenegrói hercegnő állandó izgatása miatt — a Monarchia elleni gyűlöletet oly fokra tudia hevíteni, hogy annak a régóta előkészített kirobbanásra kellett vezetnie.

Ferenc Ferdinándnak az orosz orientáció ügyében vallott nézetei ma már csak történelmi emlékként szerepelnek, azonban lehetetlen elzárkózunk annak a megállapítása elől, hogy ő ebben a kérdésben is, mint sok egyébben, bizonyos fokig szfinxszerűen szerepelt. Valódi terveit és elgondolásait a jövőre nézve igen kevesen ismerték és a közvélemény az ő zárkózottsága és egyéniségének sokszor szinte titokzatos volta miatt egész életén át soha nem volt az ő pozitív céljai felől tájékozva, ellenben sokszor hirtelen haragjában tett, nem egyszer meggondolatlan nyilatkozatai — különösen nálunk, magyaroknál — a közhangulatot ellene sorakoztatták.

Mindezt tudni érdekes ma, mikor az orosz kérdés Európa külpolitikájának az előterébe lépett, bár nem a cári Oroszország, hanem a Szovjet-Unió részéről, amely végeredményben ugyanazokat a szinte beláthatatlan tömegeket mozgatja, mint a cári Oroszország tette. Érdekes ismerni az adatokat azért is, mert a konzervatív, sőt bizonyos fokig reakciós cári uralom és a bolsevik Sztálinizmus között világnézeti szempontból ugyan óriási a szakadék, de az orosz politika célkitűzései s különösen az európai hatalmakkal szemben követett eljárása lényegében ma is az orosz érvényesülést tűzte maga elé, az orosz faji és nemzeti érvényesülést Európában, illetve annak az ő ér-

dekkörébe eső *részében*. A mai Oroszország újabb külpolitikája semmi kétséget sem hagy fenn aziránt, hogy Európában akar döntő szerepet játszani. Ez pedig lényegében a cárok külpolitikája. És Ferenc Ferdinánd kétségkívül nem csupán azért táplált orosz szimpátiákat, mert az abszolutista uralkodók felfogását helyeselte, hanem azért is, mert az orosz hatalmat minden esetre figyelembe veendő, rendkívüli külpolitikai tényezőnek tekintette, amellyel való együttműködése a maga monarchiájának az erejét is növelte volna.